

van Bossaers over de Zuiderzeeverij toegevoegd. Een extra gecompliceerd onderwerp, omdat het niet om één organisatie, maar om enkele tientallen plaatselijke en overkoepelende organisaties gaat. Vanzelfsprekend wordt daardoor ook het archiefonderzoek bemoeilijkt, en het opsporen en verwerken van allerlei materiaal is dan ook al een prestatie op zich.

Bossaers schetst na een inleidend hoofdstuk over de Zuiderzeeverij eerst het ontstaan van de plaatselijke en overkoepelende organisaties, en behandelt vervolgens de voornaamste problemen waarmee de vissersorganisaties werden geconfronteerd. Het accent ligt daarbij op gemeenschappelijke problemen, die door overkoepelende organisaties werden behandeld.

Bij de pogingen om plaatselijke organisaties op te richten, werd vaak verwezen naar de successen van organisaties in de landbouw. De eerste organisaties richtten zich met name op onderlinge steunverlening, bij voorbeeld bij ziekte, ongevallen en ouderdom. Voor zover men wat aan belangenbehartiging deed, was die activiteit vooral op de lokale overheid gericht. In enkele gevallen richtten de vissersorganisaties ook coöperatieve bedrijven, zoals een scheepshelling of een visafslag op. Voor problemen die de gehele Zuiderzeeverij aangingen, werden verschillende overkoepelende organisaties opgericht. Onderlinge verdeeldheid belemmerde de totstandkoming van één organisatie, of leidde tot afsplitsingen. Ook de plaatselijke organisaties kampten overigens met voortdurende onderlinge verdeeldheid. Ook ernstige geldzorgen kwamen bij beide soorten organisaties herhaaldelijk voor.

De algemene problemen, waarmee overkoepelende organisaties zich bezig hielden, betroffen uiteraard in de eerste plaats de afsluiting en inpoldering van de Zuiderzee, en de daarmee samenhangende schadevergoedingen voor vissers. Dit was een jarenlang slepende affaire, waarbij de overheid zich bepaald niet royaal opstelde. Daarnaast werd veel aandacht besteed aan de zogenaamde 'kuilstrijd', een dispuut over het gebruik van een bepaald vistuig (de 'kuil'), dat volgens de tegenstanders tot overbevissing leidde. Met name deze zaak was een voortdurende bron van onderling gekrakeel. Tenslotte hielden de organisaties zich bezig met de toenemende invloed van de overheid, met name op economisch gebied. Gezien de aard van het bedrijf trachtte de overheid via toenemende steunverlening en regulering tot een zekere ordening van de bedrijfstak te komen.

Het aardige van het werk van Bossaers is dat het alle organisaties van Zuiderzeeverij in de periode van ca. 1850 tot 1980 beschrijft, waardoor het werk duidelijk meer dan lokale geschiedschrijving is. Deze opzet kent echter ook haar beperkingen. Het boek heeft een nogal feitelijk karakter, en gaat niet bijzonder diep in op allerlei achtergronden. Over bijvoorbeeld de economische aard van het bedrijf (vergelijkbaar met de landbouw), de verklaringen voor overeenkomsten en verschillen tussen (plaatselijke) organisaties, machtsverhoudingen binnen besturen, achtergronden van allerlei conflicten en dergelijke, en de motieven voor beleidskeuzes, zowel bij de vissersorganisaties als hun tegenspelers aan overheidszijde, leest men weinig. In het functioneren van belangenorganisaties biedt het boek dan ook weinig inzicht. Voor de kennis van de geschiedenis van de Zuiderzeeverij en van de vissersplaatsen aan de Zuiderzee is het echter een belangrijke bijdrage.

A. H. Flierman

R. P. W. Visser, C. Hakfoort, ed., *Werkplaatsen van wetenschap en techniek. Industriële en academische laboratoria in Nederland 1860-1940 (Tijdschrift voor de geschiedenis der*

geneeskunde, natuurwetenschappen, wiskunde en techniek, IX (1986) iv; Amsterdam: Rodopi, 1987, 184 blz., f35,85, ISBN 90 6203 720 8).

Bij de geschiedenis van de natuurwetenschappen, de laatste tijd sterk in de belangstelling, staan de geleerden en hun bijdragen aan de wetenschap vaak centraal en ook de instrumenten waarmee zij hun ontdekkingen deden, hebben al de nodige aandacht gekregen. De ruimten waarin zij deze instrumenten gebruikten, de laboratoria, zijn echter veelal vergeten. Het *Tijdschrift voor de geschiedenis der geneeskunde, natuurwetenschappen, wiskunde en techniek* heeft het vierde nummer van de negende jaargang (1986) aan dit aspect van de geschiedenis van de natuurwetenschappen gewijd, waarvan nu een aparte bundel (met nieuwe paginering) verschenen is. Na een inleidend artikel van C. Hakfoort, waarin de terminologie besproken wordt, opent J. J. Hutter met een kwantitatief overzicht van Nederlandse laboratoria in de aangegeven periode. Hierbij stuit hij al direct op het probleem wat nu eigenlijk een laboratorium is; de termen zijn aan verandering onderhevig, zodat iets wat vroeger misschien zo werd genoemd, nu die naam niet meer kan dragen. Zo zijn de talrijke 'laboratoria' van HBS-en buiten beschouwing gelaten. Maar ook andere sectoren zijn niet systematisch onderzocht of worden slechts terloops genoemd, zoals de apothekers- en ziekenhuislaboratoria. Hutter realiseert zich deze tekortkomingen terdege, en presenteert zijn overzicht ook niet als een definitieve opsomming. Hij is vooral terughoudend waar het gaat om bedrijfslaboratoria, waarbij sommige sectoren (chemie, petrochemie en elektrotechniek) zeer goed gedocumenteerd zijn, terwijl andere bedrijfstakken nauwelijks aan bod komen door gebrek aan gegevens. Hutter probeert ook te komen tot een opgave van de aantallen wetenschappers, werkzaam in de diverse laboratoria, waarbij het grote aantal chemici (en chemisch ingenieurs) opvalt, in tegenstelling tot het zeer geringe aantal biologen en farmaceuten. Bij deze laatste beroepsgroep speelt mee dat Hutter de zelfstandig gevestigde apothekers, die er meestal wel een soort laboratorium op na hielden, niet meetelt in zijn tabellen.

Na dit algemeen overzicht gaat H. Lintsen in op de wijze waarop de kennisoverdracht, speciaal in de industrie, plaats vond. Was aanvankelijk het aantrekken van buitenlandse deskundigen de meest gevolgde weg, later werden Nederlanders, al of niet in het buitenland geschoold, voor de zich slechts langzaam uitbreidende werkzaamheden in de laboratoria aangesteld. P. de Clercq bespreekt de Nederlandse instrumentmakers die zich bezig hielden met het vervaardigen en importeren van instrumenten voor de universitaire laboratoria, waarbij opvalt dat een aantal van hen zich kon meten met de buitenlandse concurrentie. H. A. M. Snelders beschrijft vervolgens de chemische laboratoria. De zeer belangrijke rol van een enkeling, zoals de Utrechtse chemicus G. J. Mulder, is een van de meest in het oog springende elementen in zijn betoog. Het bedrijfsleven komt aan bod in G. Verbongs bijdrage over de coloristen bij de katoendrukkerijen; zij waren verantwoordelijk voor het testen en ontwikkelen van de verfstoffen die gebruikt werden, en uit hun primitief ingerichte hoekje in de fabriek groeide al spoedig een echt laboratorium. Dergelijke ontwikkelingen in de bietsuikerindustrie, behandeld door M. Bakker, verliepen veel langzamer en kwamen later op gang. In zijn tweede bijdrage schetst Hutter de ontwikkeling, niet van het Philips laboratorium, maar van één produkt, de hogedrukkwiklamp, ontwikkeld in dat laboratorium. Hoewel dit artikel dus geheel anders van aard is dan de overige, geeft het een helder inzicht in het samenspel van technische innovatie en commerciële overwegingen. R. W. P. Visser's bijdrage over de universitaire biologische laboratoria en die van H. Beukers over die van de medische faculteiten volgen weer het normale patroon, waarna M. J. van Lieburg de ontwikkeling van de klinisch-diagnostische laboratoria beschrijft, inclusief de

RECENSIES

handboeken voor arts en laborant, die in deze periode in gebruik waren. Het valt op dat de opkomst van de volledig ingerichte ziekenhuislaboratoria pas vlak voor de tweede wereldoorlog goed op gang komt. Al met al een zeer interessante bundel, die veel vragen beantwoordt, maar hier en daar ook nog wel wensen overlaat, speciaal ten aanzien van het gebied van de industriële laboratoria.

A. J. Veenendaal jr.

L. Gevers, *Honderd jaar katholieke studerende jeugd 1884-1984. De geschiedenis van de Hasseltse Jonge Klauwaarts* (Hasselt: KSJ, Leuven: KADOC, 1986, 299 blz.).

Groeperingen die een belangrijke verjaardag vieren gaan vaak over tot de publikatie van 'een geschiedenis'. Niet zelden is zulk gelegenheidswerk een anekdotische en nostalgisch-naar-het-verleden-kijkende kroniek. De geschiedschrijving is met zulke publikaties weinig gebaat, zeker wanneer blijkt dat niet eens de moeite werd gedaan om het bewaard gebleven archiefmateriaal behoorlijk te exploreren. De gelegenheidsauteur blijkt bovendien veelal niet in staat te zijn om de geschiedenis van 'zijn' beweging of groep in te passen in een ruimer historisch kader.

Toen de Hasseltse 'Jonge Klauwaarts' ter gelegenheid van hun honderdste verjaardag een beroep deden op Lieve Gevers konden zij in feite geen betere auteur kiezen. Voorliggende studie is dan ook méér dan een gelegenheidspublikatie. Zij werd geschreven vanuit de vertrouwde met de geschiedenis van de negentiende-eeuwse studentenbeweging en met grote achtergrondkennis over de geschiedenis van de Vlaamse Beweging.

De Jonge Klauwaarts vormen momenteel een Hasseltse KSJ (Katholieke Studerende Jeugd)-groep. Deze jeugdbewegingsgroep, die sedert 1969 aan gemeenschappelijke KSA (Katholieke Studentenactie)- en VKS J (Vrouwelijke Katholieke Studerende Jeugd)-werking doet, heeft zijn wortels in de Vlaamsgezinde actie in de Limburgse middelbare scholen van het laatste kwart van de negentiende eeuw. Opgericht naar aanleiding van de actie van een dertigtal leerlingen van het Hasseltse Sint-Jozefcollege om in het schooljaar 1884-1885 meer uren Nederlands op het lesrooster te krijgen en om de toelating te bekomen om gedurende drie dagen per week op het college Nederlands te mogen spreken, hebben de Jonge Klauwaarts zich als katholieke Vlaamse vereniging op het college en naar buitentoe ingezet voor wat toen 't herwordend Vlaanderen' werd genoemd. Vanaf het begin bestond er een band tussen de Jonge Klauwaarts en de denkwereld van de Vlaamse 'hoogstudenten' van de Leuvense universiteit. Verscheidene voorzitters van de Hasseltse 'Studentengilde' studeerden te Leuven en waren er actief in de studentenbeweging. Het is dan ook niet verwonderlijk dat ideeën en acties die te Leuven succes kenden door de Hasseltse 'studerende jeugd' werden overgenomen. De geschiedenis van de Hasseltse Jonge Klauwaarts valt in grote lijnen samen met de geschiedenis van de Vlaamse jeugdbeweging, die op haar beurt in vele opzichten een spiegel is van wat de Vlaamse Beweging in de loop der jaren heeft beroerd.

Op het einde van de negentiende eeuw was er te Hasselt minder belangstelling voor de taalstrijd als dusdanig, maar zette men zich speciaal in voor de wetenschappelijke, culturele en sociaal-economische ontwikkeling van het eigen volk. Zoals elders was de Vlaamse studentenbeweging er een 'vormingsbeweging' met grote aandacht voor de 'volksontwikkeling'. De eerste wereldoorlog met de verlokkingen van het activisme en de radicale en nationalistische stromingen van het interbellum zijn aan de Hasseltse jeugd niet ongemerkt voorbij gegaan, maar